

ISBN 978-9953-0-1111-7
www.atharebartar.com

زندگی نامہ حضرت محمد ﷺ

بررسی منابع

ہارالد موتزکی

ترجمہ:

محمد تقی اکبری - عبدالله عظیمایی

Motzki, Harald

موتزکی، هارالد

زندگی نامه حضرت محمد ﷺ بررسی منابع / هارالد موتزکی؛ ترجمه محمد تقی اکبری، عبدالله عظیمایی. - مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۸۶.

ISBN ۹۷۸-۹۶۴-۹۷۱-۱۱۳-۳

۴۶۱ ص.

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

The biography of Muhammad The issue of the sources

عنوان اصلی:

کتابنامه به صورت زیر نویس:

- ۱. محمد(ص)، پیامبر اسلام، ۵۳ قبل از هجرت - ا.ق. - سرگذشتنامه. ۲. محمد(ص)، پیامبر اسلام، ۵۳ قبل از هجرت - ا.ق. - سرگذشتنامه - مأخذ. الف. اکبری، محمد، ۱۳۲۶ - مترجم. ب. عظیمایی، عبدالله، ۱۳۴۱ - مترجم. ج. بنیاد پژوهشهای اسلامی. د. عنوان.

۲۹۷ / ۹۳

۹ ز ۲۲ / ۹ / ۲۲۷ BP

۱۱۱۶۰۸۶

کتابخانه ملی ایران

زندگی نامه حضرت محمد ﷺ
بررسی منابع

هارالد موتزکی

ترجمه محمد تقی اکبری - عبدالله عظیمایی
ویراسته محمد طاهر چهارجوی

چاپ اول ۱۳۸۶ / ۱۰۰۰ نسخه / قیمت ۴۲۰۰۰ ریال

چاپ: گوتمبرگ

بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: صندوق پستی ۳۶۶-۹۱۷۳۵

تلفن و دورنگار واحد فروش بنیاد پژوهشهای اسلامی: ۲۲۳۰۸۰۳

فروشگاههای کتاب بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: ۲۲۳۳۹۲۳، قم: ۷۷۳۳۰۲۹

شرکت به نشر، دفتر مرکزی (مشهد) تلفن ۷-۸۵۱۱۳۶، دورنگار ۸۵۱۵۵۶۰

Web Site: www.islamic-rf.ir

E-mail: info@islamic-rf.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

۷	پیشگفتار
۹	مقدمه

بخش ۱: گسترش سیره نویسی

۱۹	زندگی حضرت محمد ﷺ و خودانگاره اسلامی
۴۱	سیره و تفسیر: محمد کلبی درباره یهودیان مدینه
۸۶	سیره و مسأله روایت
۱۱۲	مغازی موسی بن عقبه
۱۵۳	سیره اهل کساء: منابع قدیمی شیعی راجع به سیره حضرت پیامبر ﷺ

بخش ۲: اعتبار تاریخی مطالب موجود در منابع مربوط به سیره

۲۱۰	آیا قریش پیش از هجرت با انصار پیمانی منعقد کردند؟
۲۴۱	قتل ابن ابی الحقیق: درباره ریشه و اعتبار برخی گزارشات مغازی
۳۳۶	روایت تاریخی درباره وقایع حدیبیه تحقیقی در خبر عروة بن زبیر
۳۸۴	ارزیابی قدیمی ترین آثار مسیحی درباره حضرت محمد ﷺ
۴۱۷	محمد ﷺ در قرآن: قرائت قرآن در قرن بیست و یکم
۴۳۳	نمایه

پیشگفتار

بنیانگذاران ادیان همواره توجّه افراد را به خود جلب کرده‌اند. آنان نه تنها پیروان خود، بلکه افرادی را که تحت تأثیر تنوع پدیده‌های انسانی، فرهنگی و مذهبی آنان قرار گرفته‌اند. و در پی تبیین ویژگیها و شباهتهای آنان هستند، نیز افسون می‌کنند. در طول سده نوزدهم میلادی، بررسی علمی مذاهب از دیدگاهی انسانی و بیطرفانه آغاز شد. در این چارچوب تحقیقات جالبی درباره بنیانگذاران ادیان صورت گرفت و در بررسی دین اسلام، زندگانی حضرت محمد ﷺ پیامبر اسلام، محور تحقیقات شد. از آن زمان، کتابها و مقاله‌های بسیاری در این باره نوشته شده است. اما با وجود این به نظر می‌رسد که در پایان سده بیستم میلادی، زندگانی حضرت محمد ﷺ مانند سده پیش همچنان بحث‌انگیز و در پرده‌ای از ابهام باقی مانده است و این، با وضعیت بررسی زندگانی حضرت موسی علیّه السلام و سایر بنیانگذاران مذاهب بزرگ شباهت دارد. اعتبار تاریخی منابع، بحث‌انگیزترین مسأله بوده و هست. این منابع چه چیز را روشن می‌کنند؟ تاریخ رستگاری انسان را، آنچه‌ان که مسلمانان دو سده نخست اسلام تصور می‌کردند، یا واقعیت تاریخی را نیز روشن می‌کنند؟

در اکتبر سال ۱۹۹۷، به مناسبت پانزدهمین سال تأسیس بخش زبانها و فرهنگهای خاورمیانه در دانشگاه نیجمنگن^۱ در هلند، گفتگویی ترتیب داده شد تا وضعیت هنر در این زمینه ارزیابی و برای بررسی شرح حال حضرت محمد ﷺ افقهای جدیدی گشوده شود. هدف آن بود که گروهی از دانشمندان را که از شیوه‌های مختلف روش‌شناختی در کارشان سود می‌جستند و با منابع مختلف آشنا بودند، به منظور بررسی مجدد منابع گرد هم آورد. در طی کنفرانس ده مقاله ارائه و مورد بحث قرار گرفت. همه این مقاله‌ها، با تجدید نظر، در کتاب حاضر ارائه شده‌اند.

در مقام برگزارکننده کنفرانس و ویراستار مقاله‌ها، مایلیم از هیأت امنای دانشگاه نیجمنگن، دانشکده علوم انسانی، بخش زبانها و فرهنگهای خاورمیانه، مؤسسه مطالعات تطبیقی فرهنگ و گسترش در نیجمنگن^۲، صندوق دانشگاه نیجمنگن^۳ (لیدن)، مرکز مطالعات غیر غربی، مؤسسه بین‌المللی تاریخ

1- Nijmegen.

2- The Nijmegen Institute of Comparative Culture and Development Studies (NICCOS).

3- The Nijmegen University Fund (SNUF).

اجتماعی (آمستردام) و مراکز انتشاراتی بریل و بنجامینز به دلیل حمایت‌های مالی در برگزاری مراسم سالگرد، سیاست‌گذاری کنم.

کتاب حاضر از دو بخش تشکیل شده است: بخش اول شامل مقاله‌های رابین^۴، شولر^۵، لایتز^۶، شولر^۷ و ریژر^۸ است که به مسأله سیره پرداخته‌اند و در بخش دوم مقاله‌های لکر^۹، موتسکی^{۱۰}، گورکه^{۱۱}، هویلند^{۱۲} و ریپین^{۱۳} ارائه شده است که اعتبار تاریخی منابع را مد نظر قرار داده‌اند. در تمام مقاله‌ها از روش آوانویسی یکنواختی استفاده شده است. از آن جا که نویسندگان مقالات از چابهای مختلف منابع یکسان استفاده کرده‌اند، در پایان هر مقاله، کتابشناسی مربوط به آن ارائه شده است. برای نقل قول از منابع دست اول در تمام کتاب از نظام یکنواختی استفاده شده است، اما نه تا آن حد که سلیقه‌های شخصی را از بین ببرد. در کتابشناسی‌ها، نام کوچک مؤلفان کتابها و تصحیح‌کنندگان منابع (در صورتی که افراد شناخته شده‌ای باشند) به طور کامل ذکر شده و در مورد نویسندگان مقاله‌ها فقط به ذکر حرف اول نامشان اکتفا شده است. پایان‌بخش کتاب نمایه‌ای عمومی مربوط به متن همه مقاله‌هاست، ضمن آن که این کتاب فاقد یادداشتها و ضامم به زبان عربی است.

از همکاری پری بیرمن^{۱۴} در ویرایش و نمونه‌خوانی مقاله‌ها و بررسی سبک نگارش کتاب و نیز از پیشنهادات ارزنده‌اش برای ارتقای کیفیت متون بسیار سپاسگزارم. شانتال ویلمز^{۱۵}، دانشجوی کارشناسی مؤسسه ما، با ایجاد تغییراتی در واژه‌پرداز، کمک شایانی به ما کرد. مایلم از خانم و داد قاضی^{۱۶} که موافقت کرد این کتاب در قالب فروستهای او [با عنوان تاریخ و تمدن اسلامی] منتشر شود و نیز از دقت او در خواندن مقاله‌ها و پیشنهاداتش سپاسگزار می‌کنم. در این مدت از حمایت کامل همکارانم در مؤسسه برخوردار بوده‌ام.

این کتاب را به مناسبت یادبود آلبرت تاث^{۱۷} تقدیم می‌کنم، کسی که دوست و معلم اکثر نویسندگان مقاله‌ها بوده است. او موفق نشد در گردهمایی شرکت کند؛ در آن جا وی ابراز تمایل کرده بود که در این کار با ما همکاری کند، اما بیماری مهلک به او امان نداد. اینک برای همیشه او را از دست داده‌ایم. اما خاطره او به عنوان الگویی در مقام یک دانشمند، معلم انسان همواره با ما خواهد بود.

4- Rubin.	5- Scholler.
6- Leites.	7- Scholer.
8- Jarrar.	9- Lecker.
10- Motzki.	11- Gorke.
12- Hoyland.	13- Rippin.
14- Pori Bearman.	15- Chantal Willems.
16- Wadad al-Qadi.	17- Albert Noth.

مقدمه

هارالد موتزکی

ترجمه: محمد تقی اکبری

بررسی علمی زندگی حضرت محمد ﷺ، بنیان‌گذار اسلام، در غرب در نیمه نخست قرن نوزدهم آغاز شد. اولین سیره تحقیقی راگوستاو ویل در ۱۸۴۳ انتشار داد که علاوه بر قرآن، بر تعدادی از منابع متأخر اسلامی مبتنی بود و به قرن شانزدهم به بعد مربوط می‌شدند^۱. در طول قرن نوزدهم، نسخه‌هایی خطی از منابع پیشین کشف و تصحیح شد، به طوری که در ابتدای قرن بیستم مجموعه‌ای از چهار منبع مهم سیره نبوی تدوین شده در فاصله زمانی پایان قرن دوم و پایان قرن سوم هجری در دسترس قرار گرفته بود: مغازی و اقدی، سیره ابن هشام، طبقات ابن سعد و تاریخ طبری. این تألیفات، در کنار قرآن و مجموعه حدیث بخاری تا زمان حاضر منابع پذیرفته شده برای کتاب‌های سیره حضرت محمد ﷺ را تشکیل داده‌اند.

این حقیقت که زمان تدوین این منابع به دو یا سه قرن پس از رحلت حضرت پیامبر ﷺ باز می‌گردد، سبب نگرانی چندانی برای نخستین نویسندگان غربی سیره آن حضرت نشد، زیرا این منابع شامل حدیث‌هایی بود که گفته می‌شد به زمان‌های پیش‌تر،

1- G. Weil, *Muhammad der Prophet, sein Leben und seine Lehre*, n.p., 1843.

غالباً حتی به شاهدان عینی واقعه مربوط به حدیث باز می‌گردد. البته، سیره‌نویسان متوجه وجود تناقض‌هایی در این منابع شدند: نشانه‌هایی از اساطیر، مبالغه و انواع سوگیری‌ها؛ با این همه، آنان معتقد بودند که یک ذهن نقاد خواهد توانست آنچه را به واقع رخ داده است، بازسازی کند.

نخستین ضربه به این موضع خوش‌بینانه در ۱۸۹۰ وارد آمد که ایگناز گلدزیهر بخش دوم کتاب خود را انتشار داد.^۲ وی اظهار داشت که بیشتر اطلاعات حدیثی منعکس‌کننده پیشرفت‌های بعدی اسلام است و در نتیجه، نمی‌تواند به عنوان منبعی تاریخی برای زمان شخص پیامبر ﷺ مورد استفاده قرار گیرد. نتیجه‌گیری‌های گلدزیهر بر سنت‌های سیره‌نویسی مربوط به حضرت پیامبر ﷺ تأثیر گذاشت، هر چند که تحقیقات او نه بر اساس آنها بلکه بیشتر مبتنی بر حدیث‌های فقهی بود. در آغاز قرن بیستم، شکاکیت گلدزیهر را محققانی چند در زمینه سیره حضرت پیامبر ﷺ در پیش گرفتند. لئون کایتانی و هانری لامنس عقیده داشتند که تقریباً تمام روایات مربوط به زندگی پیامبر ﷺ مجعول است.^۳

بدون چارچوب مقدماتی زمانی و مکانی که حاصل از سنت مسلمانان باشد، حتی قرآن بیشتر سودمندی خود را برای مورخان از دست می‌داد. در نتیجه، اندیشه نگارش سیره تاریخی از حضرت محمد ﷺ باید کنار گذاشته می‌شد. اما این شک‌گرایی افراطی را فقط تعداد بسیار معدودی از محققان فعال در این زمینه اختیار کردند. در نیمه نخست قرن بیستم چندین زندگی‌نامه از حضرت محمد ﷺ انتشار یافت که در مقدمه یا پی‌نوشت آنها به ارزش نامطمئن یا مشکوک اطلاعات سیره یا مغازی اشاره شده بود، اما این آثار سخت بر آن اطلاعات متکی بودند. محتاطانه‌ترین و خوددارترین کتاب در میان

2- I. Goldziher, *Muhammedanische Studien*, Halle, 1889-90.

3- L. Caetani, *Annali dell'Islam*, I, Milan, 1905, 28-58, 121-43, 192-215 and passim; H. Lammens, "Qoran et tradition. Comment fut composée la vie de Mahomet", in *Recherches de Science Religieuse*, 1 (1910), 27-51.

آثار مربوط به زندگی حضرت محمد ﷺ به قلم رژی بلاشر در ۱۹۵۲ انتشار یافت که عنوان آن «مسأله محمد ﷺ» و عنوان فرعی اش «مقاله‌ای در باب سیره نقادانه» بود.^۴ در حدود همین زمان، قابلیت اعتماد به حدیث به عنوان منبعی برای قرن اول هجری بار دیگر در کتاب یوزف شاخت با عنوان «ریشه‌های فقه اسلامی»^۵ سخت مورد حمله واقع شد. از دیدگاه او، حدیث‌هایی که ادعا می‌شود به حضرت پیامبر ﷺ یا به اصحاب وی باز می‌گردد حاصل پیشرفت‌های فقهی، کلامی و سیاسی قرن دوم هجری و فاقد هرگونه ارزش برای دوران حضرت محمد ﷺ است. هر چند این نظر - مانند عقیده گلدزیهر - ناشی از بررسی حدیث‌های فقهی بود، شاخت ادعا داشت که چنین رأیی در کل در مورد حدیث‌های اولیه اسلامی صدق می‌کند؛ او حتی کوشید این نکته را برای برخی اطلاعات مغازی نیز اثبات کند.^۶ با این همه، متخصصان سیره و مغازی چندان تحت تأثیر استدلال‌های شاخت قرار نگرفتند. چند سال پس از انتشار کتاب او، جامع‌ترین بررسی سیره‌ای درباره حضرت محمد ﷺ در این قرن به قلم محقق غیر مسلمان منتشر شد. مؤلف این اثر، ویلیام مونتگمری وات، استدلال کرد که یافته‌های شاخت در مورد اطلاعات سیره نبوی قابل اجراست. او نوعی «شکل‌دهی سوگیرانه» به احادیث را پذیرفت اما عقیده داشت که با بهره‌گیری از ذهنی نقاد، پی بردن به آنچه واقعاً رخ داده است امکان‌پذیر می‌شود.^۷ دیدگاه حاکی از اعتماد به نفس او مورد تأیید رودی پارت و

4- R. Blachère, *Le problème de Mahomet*, Paris, 1952.

5- J. Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford, 1950.

6- Cf. his "A Revaluation of Islamic Tradition", in *Journal of the Royal Asiatic Society*, 49 (1949) 143-54 and "On Mūsā b. 'Uqba's Kitāb al-Maghāzī", in *Acta Orientalia*, 21 (1953), 288-300.

7- W. Montgomery Watt, *Muhammad at Mecca*, Oxford, 1953, esp. pp. xiii-xvi; *Muhammad at Medina*, Oxford, 1956; "The Reliability of Ibn Ishāq's Sources", in *La Vie du prophète Mahomet*, Colloque de Strasbourg (octobre 1980), Paris, 1983, 31-43.

ماکسیم رودنسون قرار گرفت.^۸ لکن، مقدمه شخص اخیر بر کتابش «محمد ﷺ» نشان دهنده شرایط متناقضی است که بررسی سیره حضرت پیامبر ﷺ، بر اثر انتقاد گلدزهر و شاخ از حدیث، با آن روبرو شده است. رودنسون نوشت: «سیره‌ای از حضرت محمد ﷺ که فقط به ذکر اموری مسلم با قطعیتی ریاضی گونه می‌پردازد، منحصر به چند صفحه مطالب بسیار خشک و بی‌روح است، با این همه، ارائه تصویری نزدیک به واقعیت و گاه بسیار واقع‌بینانه، از این زندگی امکان‌پذیر است. اما برای این کار باید از اطلاعات ارائه شده در منابعی استفاده کرد که ضمانت چندان دربارۀ صحت آن نداریم».^۹ این نکته که بازسازی سیره پیامبر ﷺ می‌توانست مستلزم احتمال تاریخی باشد، هر چند منابع مورد استفاده در آن «به ندرت قابل اعتماد»، «مشکوک» و «تا حدی دور از حقیقت»^{۱۰} به حساب آیند، به سادگی قابل پذیرش نیست و هر شخصی آن را نمی‌پذیرفت.

در دهه‌های هفتاد و هشتاد، تحقیقات متعددی راجع به حضرت محمد ﷺ و تاریخ صدر اسلام انتشار یافت که مؤلفان آنها دیدگاه‌های گلدزهر و شاخ را به شیوه‌ای منسجم‌تر پذیرفتند. آنان از اطلاعات حدیثی به عنوان منبعی برای بازسازی تاریخی زمان پیامبر ﷺ و قرن اول هجری استفاده نکردند. برخی از آنان مانند جان وانسبرو در کتابش «محیط فرقه‌ای»، به تحلیلی ادبی از حدیث و کتابهای حدیث قناعت کردند و از هرگونه ادعا برای بازسازی حقایق تاریخی دست کشیدند.^{۱۱} دیگران از قبیل پاتریشیا کرون و مایکل کوک در کتاب «آیین هاجری»، کوشیدند تا این گونه بازسازی را منحصرأ بر

8- R. Paret, *Muhammad und der Koran*, Stuttgart, 1957; M. Rodinson, *Mahomet*, Paris, 1961.

9- Ibid, 12.

۱۰- از جمله صفات مورد استفاده رودنسون در مقدمه کتابش.

11- J. Wansbrough, *The Sectarian Milieu content and Composition of Islamic Salvation History*, Oxford, 1978.

اساس منابعی غیر اسلامی انجام دهند^{۱۲}. آنها در اثر عقاید وانسب و که در کتابش «مطالعات قرآنی» شرح داده بود، حتی راجع به اصالت قرآن به عنوان سند تبلیغی حضرت محمد ﷺ دچار تردید شدند. در چنین وضعی، آخرین و تا آن زمان تقریباً انکارناپذیرترین منبع برای تاریخ زندگی پیامبر ﷺ از میان برداشته شد. در نتیجه، این اندیشه که سیره تاریخی حضرت محمد ﷺ را می توان نوشت باید مطلقاً کنار گذاشته می شد. این نکته به طور کامل در کتاب «محمد ﷺ» اثر مایکل کوک، انتشار سال ۱۹۸۳، توضیح داده شد که محدود به شرحی است بر مبنای قرآن و منابع مرسوم برای سیره پیامبر ﷺ با صراحت و بدون سعی در «ارزیابی معتبر بودن آن»^{۱۳}. این اثر صرفاً آن چه را منابع اسلامی بیان می کنند به شیوه ای جدید بازگو می کند. پس از آن، کوک برای خواننده توضیح می دهد که منابع این گزارش نه فقط مشکوک، بلکه از جهات مهمی گمراه کننده و در حقیقت از جنبه تاریخی نامعتبر است.

در زمان حاضر، تحقیق درباره حضرت محمد ﷺ، بنیانگذار امت اسلامی، آشکارا گرفتار مشکل شده است. از یک طرف، نگارش شرحی تاریخی از زندگانی پیامبر ﷺ بدون متهم شدن به استفاده غیر منتقدانه از منابع عملی نیست، و از طرف دیگر، هنگام استفاده نقادانه از منابع، نوشتن چنین سیره ای به راحتی امکان پذیر نیست^{۱۴}.

12- P. Crone and M. Cook, *Hagarism, The Making of the Islamic World*, Cambridge, 1977.

13- M. Cook, *Muhammad*, Oxford, 1983, 12.

۱۴- برای مقدمه ای مفصل تر و دقیق درباره مشکلات منبع که بر سر راه محققان غربی هنگام مطالعه سیره پیامبر ﷺ وجود دارد، رک:

F.E. Peters, "The Quest of the Historical Muhammad", in *The International Journal of Middle East Studies*, 23 (1991), 291-315.

عدم امکان نگارش سیره ای تاریخی اخیراً در آثار زیر مورد تأکید قرار گرفته است:

J. Chabbi, "Histoire et Tradition Sacrée - la biographie impossible de Mahomet", in *Arabica*, 43 (1996), 189-205 and W. Raven, "Sira", in C.E. Bosworth et al. (eds.),

آیا در این جا با اوضاع و احوالی مایوس کننده مواجهیم؟ دلایلی وجود دارد تا یافتن یک راه حل را عملی فرض کنیم. مشاهده این که چندین نقص مهم، اختلاف نظر درباره قابل اعتماد بودن اطلاعات منابع را معشوش می کند، سبب تقویت این خوش بینی می شود: (۱) مطالعاتی نظام مند و نقادانه در زمینه منابع حدیث های مربوط به زندگی حضرت محمد ﷺ تقریباً وجود ندارد؛ مؤلفان سیره های تاریخی به خود اجازه می دادند، اطلاعاتی از منابعی را برگزینند که خود، آن را می پسندیدند. بنابراین، مطالعات نقادانه منابع که گزارش های مختلف موجود را با هم مقایسه می کند و می کوشد تاریخ آنها را مشخص کند لازمه ای برای استفاده از این احادیث به عنوان منابعی تاریخی محسوب می شود. (۲) تاکنون، تأمل در شیوه هایی که به منظور ارزیابی قابلیت اعتماد حدیث های سیره ای مورد استفاده قرار گرفته است یا می توان از آنها بهره گرفت بسیار اندک است. تقریباً هیچ معیاری برای مقایسه متون احادیث وجود ندارد و روش های تحلیل اسناد نیز به تازگی پیشرفت کرده و فقط در مواردی استثنایی در زمینه اطلاعات سیره ای به کار گرفته شده است. (۳) در نتیجه این تقایص، مباحثه بر سر قابلیت اطمینان این منابع در سطحی نسبتاً انتزاعی صورت گرفت و نه بر مبنای خود احادیث مربوط به سیره نبوی. شک درباره اعتبار آنها حاصل مطالعاتی درباره حدیث های فقهی بود. این نظر را که یافته های در این زمینه را می توان به حدیث های مربوط به سیره نبوی انتقال داد افرادی تأیید و گروهی دیگر رد کردند بی آن که مسأله را بر اساس خود منابع به تفصیل بررسی کنند. (۴) بحث ارتباط احتمالی میان قرآن به عنوان منبع و حدیث های تفسیری، فقهی و سیره نبوی را اظهاراتی کلی معشوش می کند که بر اساس مطالعه چند مورد فردی است. در اعتبار کلی این اظهارات تردید وجود دارد. (۵) سیره هایی که تاکنون درباره حضرت پیامبر ﷺ نوشته شده است بر اساس رشته منابعی محدود، و در واقع

→ *The Encyclopaedia of Islam. New Edition*, IX, Leiden 1997, 660-63, esp. 662-63; more cautious is M.J. Kister in "The Sirah literature", in A. F. L. Beeston et al. (eds.), *Arabic Literature to the End of the Umayyad Period*, Cambridge, 1983, 352-67, esp. 367.

منحصراً مجموعه‌های وسیعی از احادیث درباره سیره نبوی مربوط به قرن سوم هجری است (واقدی، ابن سعد، ابن هشام، طبری). اطلاعات موجود در منابع بعدی هنوز به شیوه‌ای نظام‌مند بررسی و با اطلاعات پیشین مقایسه نشده‌اند. به علاوه، دسترسی به تعدادی از منابع جدید، منابع اولیه و بعدی، در سه دهه اخیر میسر شده است. این منابع که عملاً ناشناخته بودند یا فقط عنوان آنها معروف بود، اساس اطلاعاتی مربوط به بررسی زندگی حضرت محمد ﷺ را به نحو چشمگیری توسعه می‌بخشند و می‌توانند بر جنبه‌هایی چند از بحث مربوط به اعتبار این منابع پرتوی تازه افکنند.

ده مقاله این کتاب همگی سعی دارند نقص‌هایی را که بیان شد برطرف کنند و مانع موجود در راه بررسی سیره حضرت محمد ﷺ را از میان بردارند. این مقاله‌ها ما را با شیوه‌های گوناگونی آشنا می‌سازند که امروزه محققان در بررسی مسأله منابع سیره حضرت محمد ﷺ از آنها استفاده می‌کنند. روش‌های عمده‌ای را که در این مقاله‌ها به چشم می‌خورد می‌توان به ترتیب زیر شناخت:

۱) سیر تاریخی متن: این شیوه، تحوّل یک حدیث یا مجموعه‌ای از احادیث را در یک دوره زمانی بررسی و روایات موجود در منابع پیشین را با روایات منابع بعدی مقایسه می‌کند. هدف نه فقط پی بردن به چگونگی تغییر یافتن روایات، بلکه دریافت علت تغییر است. روین، لیتس و شولر در مقاله‌هایشان این خط سیر را دنبال می‌کنند.

۲) تاریخچه انتقال: این روش از آن جهت با شیوه قبلی فرق دارد که هدف اصلی آن پی بردن به چگونگی متن اصیل و یافتن پاسخ این سؤالات است که چه زمانی، کجا و چه کسی آن را انتشار داده است. در این فرایند، تحولات متنی حدیث نیز آشکار می‌شود، هر چند انگیزه‌هایشان این نیست، و انگیزه‌ها بیشتر به عنوان موضوعی مختص به خود در نظر گرفته می‌شوند. مقاله‌های گورک، گ. شولر و موتزکی نمونه‌هایی از این نوع تحلیل منابع است.

۳) بازسازی منابع: در این روش سعی می‌شود بخش‌هایی از منابع از بین رفته در مجموعه‌های بعدی کشف شود تا معلوم گردد آیا آنها به درستی به راوی، گردآورنده یا مؤلف خاصی نسبت داده شده است یا نه. این هدف در مقاله‌های گ. شولر، یرار،

گورک، موتزکی و م. شولر دنبال شده است.

۴) کشف حدیث‌های نامتعارف: این شیوه به بررسی خبرهایی می‌پردازد که با حدیث‌های مربوط به سیره نبوی رایج تفاوت دارند و غالباً به آنها اعتنا نمی‌شود و این بی‌اعتنایی یا از طریق پنهان‌کاری است، به طوری که بسیار به ندرت در منابع یافت می‌شوند یا فقط در منابع متأخر به چشم می‌خورند، یا به علت تعلق آنها به گروه دینی دیگری، مانند شیعیان یا مسیحیان، نادیده گرفته می‌شوند و در آن‌جا ادامه حیات می‌دهند. کشف چنین اخباری می‌تواند اختلاف حدیث‌های مربوط به سیره پیامبر ﷺ را پیش از زمانی نشان دهد که مجموعه‌هایی معیاری گردآوری شدند و اعتبار یافتند. انگیزه‌های احتمالی دیگری برای بی‌اعتنایی اکثریت به آنها نیز ممکن است آشکار شود. این هدف را لیکر، م. شولر، یرار، لیتس، و هویلند دنبال می‌کنند.

۵) تعیین ارزش تاریخی حدیث‌ها: بعضی مقاله‌ها به این مسأله مهم می‌پردازند که آیا منابع مختلف موجود برای سیره حضرت محمد ﷺ آن چه را به واقع رخ داده است منعکس می‌کنند یا نه، و تا چه اندازه. این موضوع را ریپن، هویلند، گورک، موتزکی و لیکر بحث کرده‌اند.

در پایان، شایان ذکر است که مقاله‌های این کتاب از لحاظ شیوه نگارش نیز تفاوت دارند. برخی نویسندگان منحصراً و یا بیش از همه به متون احادیث متکی اند، حال آن‌که دیگران می‌کوشند با بررسی سلسله روایان این احادیث، تحلیل شکل و محتوای آنها را کامل کنند.

مقاله‌های این کتاب در کل حکایت از آن دارند که مطالعه سیره حضرت پیامبر ﷺ در شرف گام نهادن به افق‌هایی جدید است. همچنین در این مقاله‌ها آشکار می‌شود مسأله واقعیّت تاریخی که منابع منعکس می‌کنند موضوعی است که به ندرت عمیقاً بررسی شده است و در حقیقت با حلّ و فصل شدن فاصله زیادی دارد که انجام آن تلاش فراوانی را می‌طلبد. برای این منظور، انواع روش‌هایی مفید در مقاله‌های این کتاب ارائه می‌شود؛ باید امیدوار بود که این انگیزه‌ای شود برای تحقیقاتی بیشتر در منابع تا سرانجام راز منشأ و گسترش سیره حضرت محمد ﷺ تبیین گردد.